

PETRUSEK O MARXOVI

Miroslav Petrussek, *Texty z pozůstalosti I. Marx, marxismus a sociologie* (Praha: Sociologické nakladatelství – SLON, 2014), 116 s. ISBN 978-80-7419-173-2

Ve vztahu české veřejnosti k Marxovi a marxismu se situace v posledním desetiletí poněkud proměňuje. Zatímco devadesátá léta se vyznačovala mlčením, popřípadě chytrými nebo méně chytrými polemikami, v předchozím desetiletí vyšly v češtině některé obrany Marxe a marxismu (Erich Fromm, *Obráz člověka u Marxe*, přel. Michael Hauser [Brno: L. Marek, 2004]; Milan Valach, *Marxova filozofie dějin* [Brno: L. Marek, 2005]). Český čtenář má dnes k dispozici též několik překladů Marxových životopisů (Frank E. Manuel, *Rekviem za Karla Marxe*, přel. Alena Šimková [Liberec: Dialog, 1997]; Francis Wheen, *Karel Marx*, přel. Milan Dvořák [Praha: BB art, 2002]; Rolf Hosfeld, *Karel Marx. Životopis intelektuála*, přel. Zuzana Adamová [Praha, Litomyšl: Paseka, 2013]). Vedle toho je zde celá řada publicistických prací, například autorů Václava Bělohradského, Michaela Hausera nebo Martina Škabrahny. Je příznačné, že od samotného Marxe v minulých dvaceti pěti letech v češtině nic nevyšlo, takže pro jeho práce musí český čtenář zavítat do antikvariátu, a nikoli do knihkupectví – jako v západní Evropě, kde v současnosti vycházejí velmi explicitní obhajoby Marxe i z pera široce respektovaných společenských vědců (Terry Eagleton, *Why Marx Was Right?* [New Haven, London: Yale University Press, 2012]).

V minulém roce vyšel v češtině nový soubor úvah na téma Marx a marxismus, tentokrát z pera nedávno zesnulého sociologa Miloslava Petruska (1935–2012). Tento autor, považovaný v posledních dvou desetiletích akademickou obcí za nejvýznamnějšího reprezentanta české sociologie, začínal jako všichni jeho generační souputníci na poli dogmatického marxismu. Od konce padesátých let se stává reformním marxistou a po svém vyhnání z akademické sociologie na počátku normalizace se od marxismu zcela odpoutává. Zkraje let devadesátých se dokonce přihlásil k liberálně konzervativnímu světonázoru. Od počátku nového tisíciletí je u něho nicméně patrný jistý návrat k uznání marxistické tradice ve shodě s obtížemi domácího i globálního kapitalismu.

Ačkoli Petrussek po celá devadesátá léta ohlašoval vydání své zásadní práce o sociologické teorii, nikdy k tomu nenašel dost sil a snad ani odvahy. Fragmenty této práce se objevily v několika učebnicích, sbornících a odborných časopisech, stejně jako v mnoha úvodech k překladům sociologických klasiků. Přesto mnoho Petruskových textů, které měly být částí oné velké práce, zůstalo nevydaných. Nakladatelství SLON nyní přikročilo

k jejich postupnému vydávání. Jako první se rozhodlo přijít s texty věnovanými Marxovi a marxismu, snad v souvislosti s jistým výše naznačeným dobovým návratem k Marxovi, který zasáhl i český kontext (připomeňme nedávné vydání českého překladu knihy Thomase Pikettyho *Kapitál v 21. století*, přel. Jana Chartier, Praha, Knižní klub 2015). Možná bylo toto rozhodnutí motivováno i zmíněným pozdním Petruskovým návratem k Marxovi. Čtenářům může být poněkud líto, že se nakladatelství nerozhodlo do této knihy zařadit Petruskův osmdesátistránkový text *Marx po Marxovi*, zmiňovaný Alenou Miltovou v úvodu. Jistě to není z důvodu přílišného rozsahu nezařazeného textu, protože recenzovaná kniha má pouze 116 stran. *Marx po Marxovi* bude zpřístupněn alespoň elektronicky.

Posuzovaný titul tvoří tři texty. Uvedení do Marxe a marxismu, esej o postavení sociologie v diktaturách a esej o marxismu po pádu komunismu. První část je psána s pedagogickou erudicí a může být doporučována všem studentům jako stručné uvedení do problematiky. Pravděpodobně je tento text nejstarší, neboť v něm autor píše o „zemi, v níž nechť k jakékoliv verzi marxistického myšlení je značná a její demonstrace je téměř intelektuální povinností a politickým rituálem“ (s. 11; dále cit. jen číslo strany) Sympaticky působí, když se Petrussek zastává Miloslava Ransdorfa a jeho *Nového čtení Marxe* (Praha: Futura, 1996, druhé opravené vydání Plzeň: Euroverlag, 2012), knihy, kterou „sociologická komunita po mém soudu nespravedlivě ignorovala“ (s. 23). Druhý esej pravděpodobně vyvolá větší nesouhlas. V jeho prvním oddíle autor polemizuje se snahami prohlašovat sociologii za socialistickou vědu, jak činí někteří konzervativci, kupříkladu August von Hayek a po něm i Václav Klaus. Jistou slabinu Petruskova výkladu vidím v tvrzení o demokracii jako o podmínce existence sociologie jako vědy (s. 62). Není to pouze svoboda slova, ale též mohutná finanční podpora veřejnosti, ať už v podobě štedrého *private funding* v USA nebo evropského *welfare state*, které jsou zásadní pro existenci sociálních věd. Poslední léta a práce takových autorů, jako je David Graeber nebo Konrad Paul Liessmann, ukazují, jak neoliberalismus rdousí sociální vědy včetně sociologie politikou škrťů, evaluací a grantů. Konečně nesmíme zapomenout, že skutečně světová sociologie se vytvořila jen ve čtyřech zemích: ve Francii, v Německu, Velké Británii a USA. Ty totiž splňovaly další podmínky pro existenci mezinárodně uznávané sociologie: velmocenské postavení a kulturní přitažlivost. Malé evropské, byť demokratické země mnoho do mezinárodního sociologického kánonu nepřinesly. Je možné souhlasit s Petruskovým tvrzením, že německá sociologie i přes několik významných jmen před nástupem nacismu za mnoho nestála (je ovšem otázka, jestli vůbec celá tehdejší sociologie nacházející se mezi časy oné svaté trojice (Marx, Weber, Durkheim) a rozkvětem v padesátých letech na tom nebyla podobně). Nicméně Petrussek přeci jenom poněkud zjednodušuje a přeceňuje kolaboraci jednotlivých německých sociologů s nacismem. Píše například, že Werner Sombart se „dal na cestu jednoznačné kolaborace“ a „dospěl až k otevřenému, krajnímu nacionalismu a antisemitismu“ (s. 74). Nezmiňuje ale jeho intelektuální vývoj v posledních letech života: Sombart se od nacistických rasových teorií nakonec ve svém pozdním díle *Vom Menschen* (1938) distancoval. Kniha byla nacistickými úřady zakazována a studenti byli odrazováni od navštěvování Sombartových

přednášek. Nespravedlivý je autor také ve vztahu k Theodoru Geigerovi, který se podle něj „také neblaze zapsal do análů německé sociologie svým neustálým ujišťováním, že jeho postoje jsou antimarxistické a antibolševické [...] říkalo se, že Geiger se nestal kolaborantem jen proto, že nacisté v něm nerozpoznali včas svého loajálního souputníka“ (s. 78). Petrušek neuvádí, že Geiger byl členem sociální demokracie, ještě v roce 1932 pranýřoval „primitivní naturalismus romantiky krve“ a ihned po nástupu nacistů k moci emigroval. Jeho práci o rasové hygieně je nutno vidět v dobovém kontextu, ostatně mnozí čeští sociologové té doby psali texty působící dnes absurdně – zmiňme třeba pasáže o genderu v Chalupného sociologii. Také tvrzení o Theodorovi Heussovi, „který vydal v roce 1932 studii o Hitlerovi, v níž zejména oceňoval jeho plány na východní expanzi“ (s. 79), je přehnané. Petrušek má patrně na mysli knihu *Hitlers Weg* (1932), která ale kombinovala ironizaci nacistů s věcným představováním jejich cílů a byla také po nástupu Hitlera k moci veřejně pálena.

Závěrečný text se zabývá osudem marxismu po pádu komunismu, respektive otázkou, nakolik je marxismus platný ve společenské situaci počátku 21. století. Podobně jako v prvním eseji i zde Petrušek upozorňuje na řadu slabin Marxova učení, aby jej bránil poukazem na dobovou podmíněnost a na přináležitost Marxe do evropské tradice kritického myšlení. V rámci tvrzení o omezeném využití marxismu pro analýzu současných podmínek se opírá o Tourainovu tezi o zániku dělnické třídy a třídního boje v postindustriální společnosti a rovněž o postmodernistické zpochybnění víry v pokrok (s. 95). Avšak nezmiňuje skutečnost, že od osmdesátých let dochází k nárůstu sociálních nerovností jak na globální úrovni, tak na úrovni většiny jednotlivých národních společností. Uvedená skutečnost, vedle klesajícího ekonomického růstu bohatých zemí, představuje klíčový argument soudobých marxistických sociologů. Nejsem si také jist, zda Marx opravdu připisoval „dějintvornou roli těm nejposlednějším z posledních“ (s. 98). Industriální proletariát u Marxe, má sice bídné postavení, ale působí v nejproduktivnější oblasti ekonomiky, v průmyslu.

Celou řadu autorů marxistické a postmarxistické tradice Petrušek pochopitelně nezná a není možné mu to vytýkat, neboť se jedná o obrovské množství jmen a knih, které většinou nejsou k dispozici v češtině. Petrušek tedy vede dialog o Marxovi především s liberálně-konzervativními autory překládanými u nás hojně počátkem devadesátých let (Ludwig von Mises, Fridrich August von Hayek, Karl Raimund Popper, Alain Finkielkraut), které místy koriguje a místy jim v jejich kritice marxismu dává zapravdu. Přesto ale absence některých jmen v knize překvapí: chybí například jméno Fredrica Jamesona v souvislosti s postmodernismem, který Petrušek diskutuje v závěru knihy.

I přes tyto nedostatky je nutné Petruskovi přiznat poctivou snahu představit čtenáři Marxe bez předsudků a bránit jeho postavení v rámci sociologie. Činí tak navíc stylisticky velmi elegantně. Petruskova obrana Marxe je krotká a nesrovnatelná například s Eagletonovým zaujetím a šíří záběru. V českém kontextu to nicméně stále není málo.